

АРХИТЕКТУРА ЗИДАНИХ ГРОБНИЦА СТАРОХРИШЋАНСКОГ НИША

Град Ниш (Naissus, Ναίσσοϛ)¹ је највећи политички, економски и културни процват доживео у IV веку. Наисус постаје војно, политичко, економско, културно и верско средиште ове области, добро утврђен масивним бедемима. Већ тада је Наисус јако упориште хришћана, епископски центар, знаменити мартирополис и место ходочашћа до чудотворних реликвија нишких мученика која лече невољне и болесне.² Као такав, раније урбанизован на римљанима својствен начин, имао је Наисус јавне и приватне зграде, тргове, крстионице, градске цркве које Приск спомиње у множини,³ па и на форуму на чије постојање посредно упућује ту откривена парапетна плоча са олтарне преграде претпостављајуће цркве, можда епископске (basilica urbana episcopalis).⁴ Североисточно од градских бедема, на простору данашњег градског насеља Јагодин Мала, формирала се прво касноантичка⁵ а потом и ранохришћанска градска некропола Наисуса.⁶

¹ *Tabula Imperii Romani Naissus-Dyrrachion-Scupi-Serdica-Thessalonike*, Ljubljana 1976, 89, 90.

² Sancti Victicii rothomagensis episcopi, *De laude sanctorum*, P.L. XI, 453; Zeiller=Зелер 1918/2005, 122; Мирковић Л. 1956, 67, 68; О старохришћанском Нишу видети најновији рад: М. Ракоција, *Das frühe Christentum in Naissus/Niš (Serbien)*, Mitteilungen zur christlichen archäologie 17, Wien 2011, 9-50.

³ Ф. Баришић, *Приск*, у: Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд 1955, 13.

⁴ М. Ракоција, *О парапетној плочи из Ниша, пореклу и типологији палеовизантијских преграда*, у: Ниш и Византија IV, Ниш 2006, 106, 107.

⁵ Према римском закону сахрањивање унутар града је било забрањено. Ову забрану укунуће Лав VI (886-912) – Л. Бреје, *Vizantijska civilizacija*, Београд 1976, 30.

⁶ Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, Limes u Jugoslaviji I, Београд MCMLXI, 171-175; Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, Ниш 1968 (водич Народног музеја у Нишу без пагинације); Љ. Зотовић, *Погребни ритуал и схватање загробног живота у свету касноантичке некрополе Наиса*, Нишки зборник 1, Ниш 1974, 46-51; П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 74-88.

Нешто касније, кроз V и VI век, када је хишћанство заживело, у околини града ничу пољопривредна имања (латифундија) са гробљем за имућне власнике хришћане, о чему сведоче знане гробнице.

На основу досадашњих сазнања, систематским археолошким ископавањима и случајним налазима од којих су поједини непознати стручној јавности, у Јагодин Мали је откривено и евидентирано око сто зиданих гробница, док су четири знане у околним селима.

Грађа са археолошких ископавања у Јагодин Мали је делимично објављена у форми оскудних извештаја. Непрецизни извештаји и непотпуна техничка и фото документација је недостатак који је тешко исправити у овом тренутку. Више података о појединим гробницама доносимо захваљујући теренским дневницима који су нам на располагању,⁷ као и штурих извештаја о случајним налазима из документације Завода за заштиту споменика културе у Нишу, из којих, најчешће, није могуће тачно одредити место налаза одређене гробнице. Гробнице из околних села су нешто боље документоване, осим оне у Јелашници.

ГРОБНИЦЕ У ГРАДСКОЈ НЕКРОПОЛИ У НАСЕЉУ ЈАГОДИН МАЛА

Прве писане податке о ранохришћанској некрополи у Јагод Мали сазнајемо од М. Валтровића, после његовог обиласка „нишких старина“ заједно са професором хришћанске археологије из Будимпеште др Белом Цобором током 1887. године,⁸ потом од Ф. Каница.⁹

Зна се да су почетком XX века Јаша Ненадовић (управник Казненог завода) вршио несистематска ископавања на простору Јагодин Мале. Организована археолошка ископавања започињу 1932/3. године под руководством Адама Оршић-Славетића и Рудолфа Братанића.¹⁰ Овом приликом откривено је 17 засведених гробница, 4 цркве и више зиданих и слободно укопаних гробова.¹¹

На овом, сада већ констатованом простору ранохришћанске некрополе, углавном базилике са мартирејумом, ископавања је наставио Ђ. Мано-Зиси током 1952–1953. године.¹² Систематска ископавања некрополе у Јагодин Мале започета су 1956. и са прекидима до 1963. и 1967. године. Године 1956., ископавања су вршена на простору дома средњошколске

⁷ Ђорђа Мано Зисија—*Дневник са археолошких радова из 1952/53*, Документација Народног музеја у Београду; *Дневник ископавања за 1956, 57, 58, 60, 61, 62, 67. годину*, Документација Народног музеја у Нишу. Захваљујем се колегама у Народном музеју у Београду, Археолошком институту у Београду, Народном музеју у Нишу и колегиници археологу Марици Максимовић која ми је уступила дневике, извештаје и фотографије са ископавања у Јагодин Мали.

⁸ М. Валтровић, *Белешке с пута*, Старинар САД 4, Београд 1888, 118-119.

⁹ Ф. Каниц, *Србија-земља и становништво*, Београд 1985, 73

¹⁰ А. Оршић-Славетић, *Археолошка истраживања у Нишу и околини*, Старинар 8-9, (1933-1934), Београд 1933, 304; Р.О. Братанић, *Ископавања у Нишу и околини*, Преглед епархије нишке 5 - 6, Ниш 1937, 180 - 187.

¹¹ Ж. Петровић, *Народни музеј у Нишу 1933-2003*, Ниш 2005, 15-20, 70-73.

¹² Мано-Зиси, *Дневник*, 1952.

омладине.¹³ И следеће, 1957.¹⁴ и 1958. године¹⁵ настављено је ископавање на овом простору. У току 1960. године обављена су заштитна – истраживачка ископавања некрополе и откривено је 47 гробова и 4 гробнице (три полуобличасто засведене и једна са две калоте).¹⁶ У кампањи из 1961. године, радови су били углавном ограничена на плац дечијег игралишта у улици Косовке девојке. Сектор I (мартиријум) ископан је 1962. године. Овом приликом је отворено 36 сонди и откривено 110 гробова и 8 гробница и утврђен је правац простирања некрополе.¹⁷

Приближно је утврђена западна граница забележена око 100м северозападно од бедема Тврђаве. Источна граница се налазила у улици Ратка Павловића, нешто изнад текстилне фабрике „Нитекс“. Јужну границу обележава десна обала Нишаве, која је за три века употребе градског гробља, незнатно изменила свој ток померањем ка југу. На испитаном делу некрополе највећа померања тока Нишаве запажено је на делу од моста Младости до текстилне фабрике Ратко Павловић (Нитекс). Северна граница утврђена је 1962. године у ул. Косовке девојке, где су евидентирани задње гробнице и гробови. Некропола престаје око 150м јужно од цркве Св. Пантелејмона.¹⁸

Према густини гробова и гробница може се закључити да је центар некрополе обухватао терен од Чегарске улице до у двориште текстилне фабрике („Ратко Павловић“ - „Нитекс“).¹⁹ На том делу су евидентирани густе и правилни редови гробова и гробница у смеру север-југ, као и најлуксузније гробне грађевине. У улици Косовке девојке најгушће су распоређени гробови и гробнице и то би требао да буде централни део некрополе. (сл.1)

На простору који припада средишњем делу некрополе, између улица Косовке девојке, Богдана Поповића, Ратка Павловића (Панталејска) и Чегарске, откривне су гробнице поређане у редове (I - гробнице бр. 6,7,8; II - бр. 9,10,11,12; III - бр. 13 и даље), јасно сагледљиви убакцијом појединих гробница на приложеној карти, што указује на осмишљено парцелисање гробних места. Ове је сигуран доказ да су ранохришћански гробови

¹³ Радове је надzirала екипа у саставу: Крајчић, Томић и Кондић – *Днебник ископавања за 1956. годину*, Документација Народног музеја у Нишу.

¹⁴ Екипу су чинили: М. Грбић, Е. Пашалић, Љ. Зотовић, Ж. Шипетић, Д. Николић, Б. Мутавцић, С. Симић, М. Петровић и М. Јовановић - *Днебник ископавања за 1957. годину*, Документација Народног музеја у Нишу.

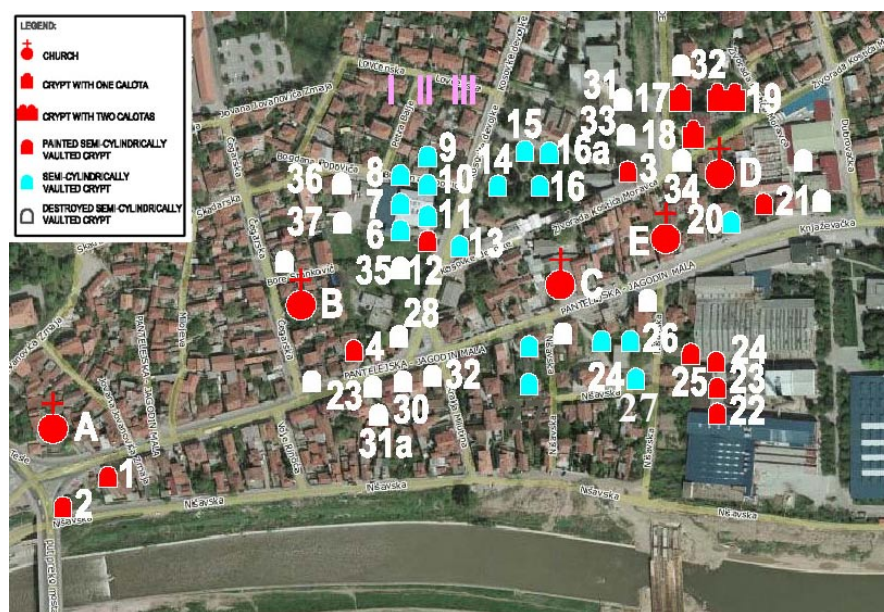
¹⁵ Екипу сачињавају: М. Грбић, Н. Петровић, Љ. Зотовић, Д. Николић, Ж. Шипетић, П. Петровић и М. Јовановић - *Днебник ископавања некрополе за 1958. годину*, Документација Народног музеја у Нишу.

¹⁶ Lj. Zotović, N. Petrović, *Niš-kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 2, Beograd 1960, 131.

¹⁷ Чланови екипе су: Бојана Дељанин, Емилија Марковић, Обрад Кујовић, Илија Јанковић и Љубица Зотовић, док је почетак радова надгледао Миодраг Грбић - *Днебник ископавања некрополе за 1961. годину; Извештај са ископавања касноантичке некрополе у Јагодин Мали за 1961.* Документација Народног музеја у Нишу.

¹⁸ Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације)

¹⁹ Lj. Zotović, *Jagodin Mala, Niš-kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 4, Beograd 1962, 232.

Сл. 1 Градска некропола, распоред знаних гробница и цркава (према М. Ракоција)

Fig. 1 City necropolis, plan of the known tombs and churches (according to M. Rakocija)

Сл. 2 Градска некропола, гробнице поређане у редове, (фото Народни музеј Ниш)

Fig. 2 City necropolis, tombs arranged in lines, (photo: Niš National Museum)

у Јагодин Мали били поравнати у низове, а само гробље урбанистички осмишљено са широким приступним стазама, раскошним растињем, сетним местима за одмор и усредсређење поред породичних гробница, што је препознатљиво обележје за градска гробља.²⁰ (сл.2)

Таква група гробница распоређених у редове ископана је 1961. године на месту бившег дечијег игралишта, на западној страни улице Косовке девојке (Гробнице 6, 7, 8, ред I, од севера ка југу тер. бр. ПМ/77-1961, ПМ/78-1961, ПМ/79-1961). Међу њима су две спојене не само конструктивно већ и преко мањег отвора у заједничком зиду, тако да их, заједно са осталим, треба посматрати као целину.²¹

Евидентно густа парцелација и поред различитих величина и типова гробница, нај израженија је око констатованих цркава. Није тешко претпоставити да је присуство реликвија у црквама, или можда гроб локалног мученика, разлог што је густина гробница око цркава највећа, као привлачно место за сахрањивање привилегованих.²² Почасна места непосредно поред гроба мученика (*area martyrum*), била су резервисана за имућне хришћанске породице Наисуса, нашта упућују раскошно декорисане гробнице.

Чести су трагови скелета, трулог дрвета, гвоздених ексера и окова са дрвених ковчега, стаклене бочице (лакримариум), коничне чаше, крстасте фибуле, коштани чешљеви, бронзане наруквице, перле од стаклене пасте, керамички крчази, новац.²³

Све гробне конструкције у Јагодин Мали, са релативно сиромашним гробним прилозима одговарају захтевима хришћанства и припадају времену од друге половине IV до почетка VII века, опредељене су у шест гробних типова.²⁴ Предмет нашег интересовања, ослањајући се на систематизацију Љубице Зотовић, су пети и шести тип гробних конструкција,²⁵ које су градиле имућније породице Наисуса. У ова два типа сврстане су зидане

²⁰ I. Nikolajević, *Necropoles et tombes Chrétiennes en Illyricum Oriental*, Actes du Xe congrès international d'archéologie chrétienne, Thessalonique 28 septembre – 4 octobre 1980, vol. I, Città del Vaticano – Thessalonique 1984, 523. На идентичан начин била је урбанизована солунска некропола – Е. Маркџ, *Η νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους Υστερορωμαϊκούς και Παλαοχριστιανικούς χρόνους*, Αθήνα 2006, Π-54, 55.

²¹ Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације); *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, Извештај бр. 29/1 од 27.1.1960, Документација Завода за заштитиру споменика културе Ниш.

²² A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique*, vol. I, Architecture, Paris 1946, 454; I. Nikolajević, *Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije*, Arheološki vestnik. Acta archaeologica XXIX, (Ljubljana 1978), 680.

²³ Lj. Zotović, N. Petrović, *Niš-kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 2, Beograd 1960, 132.

²⁴ Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, 171-175; Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације); Lj. Zotović, N. Petrović, P. Petrović, *Niš, Jagodin Mala - kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 9 (Beograd 1967), 115 – 116; Љ. Зотовић, *Базилка са мартирејумом у Јагодин мали*, у: Енциклопедија Ниша- историја, Ниш 1995, 119.

²⁵ Гробову покривени опекама на две воде, лучним опекама, цисте, слободно укопани и други, морају бити предмет посебне студије.

гробнице, чије особености нису другачије од једновремене хришћанске погребне архитектуре. Тако петом типу припадају оне које су засведене полуобличастим сводом, чију поделу на две варијанте сматрамо сувишном.²⁶ У шести тип сврстане су гробнице засведене калотом. Ова типологија која се односи на гробне конструкције у Јагон Мали, примењлива је за све зидане ранохришћанске гробнице откривене на простору града Ниша. Тако, ранохришћанске зидане гробнице са територије града Ниша, заједно са градском некрополом, на основу начина на који су засведене, можемо сврстати у две групе:

1. Зидане гробнице засведене полуобличастим сводом
2. Зидане гробнице засведене са једном или две калоте.

1. Зидане гробнице засведене полуобличастим сводом

Рановизантијске пресведене гробнице из Нишке некрополе, припадају уобичајеном типу распрострањен широм Балкана.²⁷

Складне и тачне пропорције гробница, квалитет зидања, дело је искусног занатлије који је добро познавао античко и савремено рановизантијско градитељство. Најчешће правоугаоне основе, орјентисане су запад-исток са улазом на источној страни,²⁸ док је на западном зиду мања ниша четвртасто, лучно или, пак, троугласто надвишена. Лице покојника је окренуто истоку одакле се очекује долазак Христоса (Матеју 24,27; Лука 1,78). Понеке имају испред улаза озидан прилазни део (дромос) који чини степениште фланкирано са два зида. (сл.3) На ове зидове ослања се камена плоча која затвара отвор дромоса и прилаз гробници. Улазни отвор у гробницу, лучно или архитравно надвишен, некад је зазидан, а чешће затваран ужљепљеном каменом плочом. (сл.4) Полуобличаст свод је споља омалтерисан хидростатним малтером дебљине и до 10см. И унутрашњост гробнице је омалтерисана и онда када није осликана. Подна површина је најчешће од набијене земље. Полуобличасти свод и архиволту ниша изведени су радијално слаганим опекама утапане у хидростатни малтер. У унутрашњости гробница некад се срећу гробне преграде, док банкови за полагање сандука у градској некрополи нису евидентирани, већ само у околини града (код села Клисура).

Типологија засведених гробница на основу броја и распореда ниша у њеној унутрашњости, помаже нам да, у недостатку покретног материјала,

²⁶ Незнатна разлика у величини није довољан разлог за издвајање у посебну варијанту и чини се сувишном - Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, 173.

²⁷ Више о тме: М. Ракоција, *Рановизантијска гробница на свод код села Клисура поред Ниша и кратак осврт на проблем засведених гробница*, Ниш и Византија-зборника радова II, Ниш 2004, 157-162.

²⁸ Осим гробница под бр. 27, орјентисана север-југ и бр. 19 са улазом на западу - Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, 173/4; Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације).

Сл. 3 Градска некропола,
прилазно степениште
у гробницу у ул. Ратка
Павловића 50, (фото Народни
музеј Ниш)

Fig. 3 City necropolis, access
staircase to a tomb, in 50 Ratka
Pavlovića St., (photo: Niš
National Museum)

ближе одредимо време њене изградње,²⁹ најкасније до потпуног словенског освајања овог простора (615-617),³⁰ после кога хипогеуми више нису грађени.³¹

Овај тип гробница је највише заступљен у градској некрополи. Због великог броја случајних налаза и лоше евиденције, њихов број и распоред тешко је тачно утврдити. Гробнице су на нашој карти обележене арапским бројевима, римским бројевима назначени су редови а словима цркве у градској некрополи.

Најзначајније гробнице из градске некрополе које се издвајају својим сликарством надвишене су полуобличастим сводом. Таква је уништена гробница бр. 1 код моста „Младости“. Гробницу је евидентирао А. О. Славетић под бројем шест, подвлачећи њен значај због очуваних старохришћанских фресака.³² Архитектонски облици гробнице могу се реконструисати на основу описа. Основа гробнице је блиска квадрату (2,85x2,83м, висине 2,70м) надвишена полуобличастим сводом, са, на источној страни прилазним степеништем. Лучно надвишен улазни отвор затварала је камена плоча. Западни и северни зид, као и свод, прекривали су цртежи.³³ (сл.5)

²⁹ М. Ракоција, *нав. дело*, 141 – 164, сл. 10.

³⁰ Ф. Баришић, *нав. дело*, 98.

³¹ J. Valeva, *Sur certaines particularités des hypogées paléochrétiens des terres thraces et leurs analogues en Asie Mineure*, *Anatolica* VII (1979-80), 129; Д. Овчаров, *Архитектура и декорација на старохришћанските гробници в нашата земј*, *Архелогия* XIX кн. 4, (Софија 1977), 28.

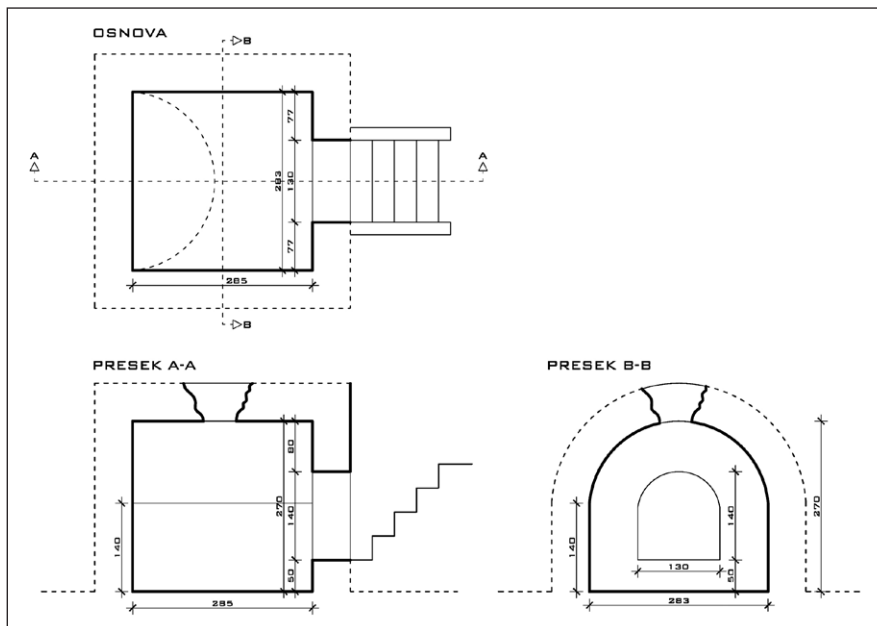
³² А. Оршић-Славетић, *нав. дело*, сл.б.

³³ М. Ракоција, *Сликаство уништене гробнице код моста Младости у Нишу*,

Сл. 4 Гробница бр. 4 са сидром, улазни отвор са ужљепљеном каменом плочом (фото. М. Ракоција)

Fig. 4 Tomb no. 4 with anchor, entrance opening with a grooved stone slab (photo. M. Rakocija)

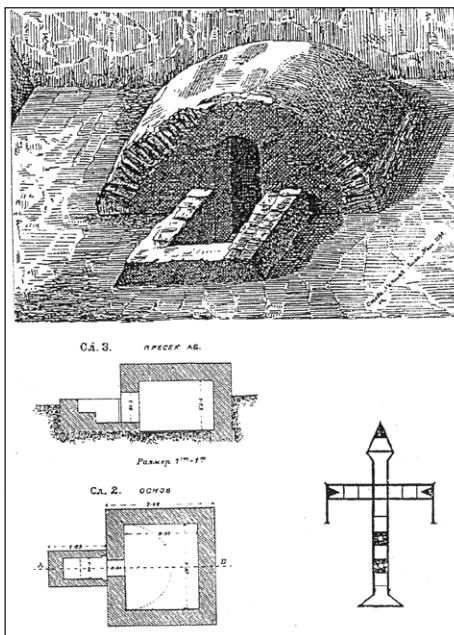

Сл. 5 Уништена гробница бр. 1, основа, подужни и попречни пресек, према арх. Ј. Ракоција

Fig. 5 Destroyed tomb no. 1, basis, longitudinal and cross sections, according to arch. J. Rakocija

Сл. 6 Гробница бр. 2 са крстом, према
М. Валтровићу 1888. година.

Fig. 6 Tomb no. 2 with a cross, according
to M. Valtrović, 1888

Са осликаним западним зидом је била и данас заборављена *гробница бр. 2 са крстом* на Градском пољу, и она недалеко од базилике са мартиријумом. Гробницу су документовали 1887. године М. Валтровић и Ф. Каниц. Валтровићев опис и зналачка запажања, заједно са цртежима нишког учитеља Стевана Никшића Лале (основа, пресек, изглед и детаљ живописа), први су забележени и публиковани подаци о ранохришћанским гробницама са некрополе у Јагодин Мали.³⁴ Гробница је откривена при обуци војске на дубини од 70см. Својим обликом, тачно примећује Валтровић, слична је са оним из Софије. Изидана је опекама и надвишена полуобличастим сводом. И улаз у гробницу је полукружно засведен, висок 1,12м а широк 0,60м. Затворен је био каменом плочом која се насатице спуштала у жљебове, начињени у дозидку са два степенка преко којих се улазило у гробницу. Спољне димензује гробнице су: дужина 3,42м а ширина 3,30м, изнутра је дугачка 2,37м и широка 3,00м а висока 1,73м. Дебљина источног зида где је улаз је 0,54м а свода 0,63м. Патос јој је од опеке и малтера. Споља и изнутра гробница је омалтерисана. (сл. 6)

Нишка ранохришћанска некропола добро је знана захваљујући *гробници бр. 3 са фигуралним представама*. Случајна је откривена

Иконографске студије 2, Други симпозијум посвећен теорији црквене уметности, Академија СПЦ за уметност и конзервацију, Зборник радова са симпозијума посвећен др Лазару Мирковићу, Сремски Карловци - Београд 2009, 109-121, са наведеном литературом

³⁴ М. Валтровић, *нав. дело*, 118,119 са цртежом; Ф. Каниц, *нав. дело*, 73 са цртежом. Није јасно шта Каниц замера Валтровићевим цртежима објављеним у Старинару.

1953. године у улици Косовке девојке у дворишту Дома средњошколске омладине.³⁵ Гробница је правоугаоне основе надвишена полуоблиастим сводом.³⁶ Преко приступног ходника долалази се до гробне одаје у којој су уз западну, северну и јужну страну смештена три гроба у облику саркофага издвојени зиданом преградом. Висина оградног зида преграда је 0,65м, дебљина 015-0,18м. Изнад гроба на западном зиду налази се ниша обликом блиска квадрату. У гробницу се улази преко три степеника кроз правоугаоно обликован отвор на источној страни који је био затворен масивном каменом плочом ужљебљена у довратнике. Приступно степениште затварала је хоризонтална камена плоча ослоњена на бочне зидове степеништа. Унутрашњост гробнице заједно са гробним преградама је омалтерисана и осликана. Лепо обликован, благо заобљен малтер по ширини зидова гробних преграда, указује да гробови нису могли имати поклопац, већ су покојници, као и на другим местима, били сахрањени у ковчегу од дрвета или олова. Гробница је била отворана тако да нема података о гробним прилозима. И о броју гробова унутар гробнице постојало је неслагање. Л. Мирковић сматра да су пројектована три гробна места а да је централи простор коришћен као приступни ходник гробовима,³⁷ док је Ђ. Бошковић мишљења, без убедљивих аргумената, да је и средишњи простор гроб.³⁸ (сл. 7,8)

Ништа мање нису значајне фреске из недавно откривене *гробнице бр. 4 са сидром* у улици Панталејској (Ратка Павловића) бр. 55 у насељу Јагодин Мала, у западном делу ранохришћанске градске некрополе.³⁹ Орјентисана је И-З (2,25x2,30м) са улазам (62x75см), на истоку затворен *in situ* ужљебљеном каменом полочом и засведена полуобличастим сводом⁴⁰ одозго прекривен хидростатним малтером дебљине око 8см. (сл.9) Њен значај увећан је особеним архитектонским решењем полуобличастог свода који досад није констатован код засведених ранохришћанских гробница. Наиме, лук полуобличастог свода се не затвара на очекиван начин, већ се

³⁵ Л. Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, Старинар, Старинар V-VI (1954-1955), Београд 1956, 53-54; В. Ђурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 4/5.

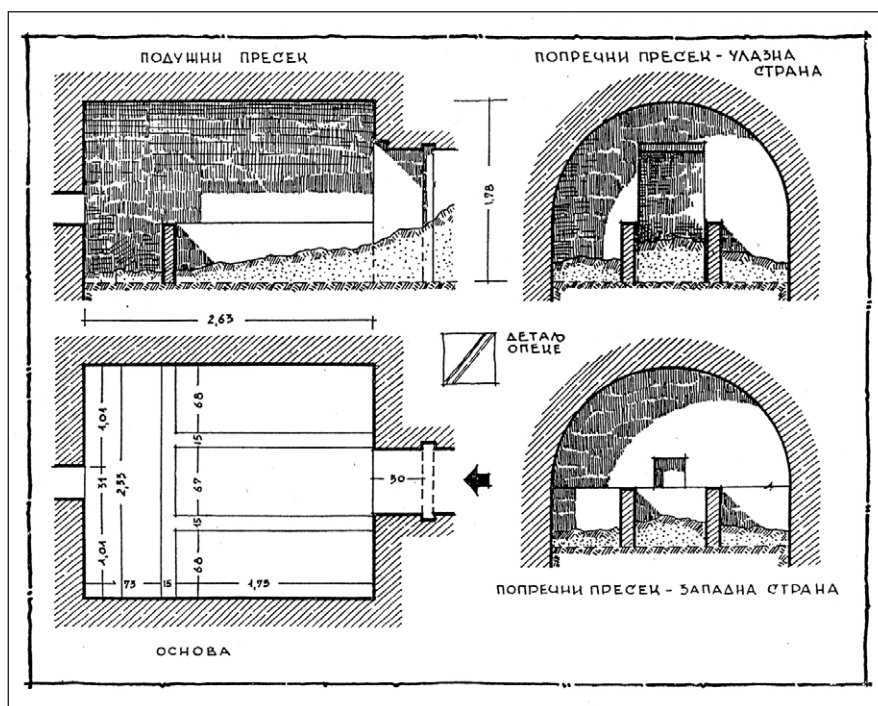
³⁶ Гробница није детаљно технички снимљена ни до данас, њене димензије забележио је Л. Мирковић на цртежу: Л. Мирковића, *нав. дело*, 55, сл.1.

³⁷ Л. Мирковић, *нав. дело*, 55; L. Mirković, *La nécropole paléochrétienne de Nis*, *Archaeologica Iugoslavica II*, Beograd 1956, 85.

³⁸ Ђ. Бошковић, *Ещо несколько слов о раннехристианской стеной живописи в Нишском склепе*, Византийский Временник XV, Москва 1959, 144-147. Ово је уверљиво демантовао и јасно одвојио пројектоване гробове од броја сахрањивања којих је током коришћења гробнице могло бити много више од три, па и у овом прилазном простору - Л. Мирковић, *Да ли на фрескама у нишкој гробници (крај IV века) имамо портрете сахрањених у њој?*, Зборник Народног музеја V, Београд 1967, 219-221.

³⁹ M. Rakocija, *Painting in the crypt with an anchor in Niš, Niš and Byzantium VII*, Niš 2009, 87-106.

⁴⁰ Скелет покојника констатован у траговима, пружа се у правцу исток-запад (глава). Био је обучен у златоткану одећу. Поред скелета је затечен стаклени лакримаријум, ексер и бакарни новчић. Дрвени сандук са покојником био је непосредно положен на под од набијене земље.

Сл. 7 Гробница бр. 3, основа, подужни и попречни пресеци, према Л. Мирковићу
 Fig. 7 Tomb no. 3, basis, longitudinal and cross sections, according to L. Mirković

Сл. 8 Поглед са истока, некад, Народни музеј Ниш
 Fig. 8 View from the east, before, Niš National Museum

Сл. 9 Гробница бр. 4, изглед са запада (фото. М. Ракоција)

Fig. 9 Tomb no. 4, view from the west (photo. M. Rakocija)

његов средишњи простор извија у виду сегмента лука који га надвисује. На тај начин обликован централни простор полуобличастог свода је прегледнији и погоднији за осликавање. Овај, мишљења смо, намерни поступак градитеља, издваја нишку гробницу од осталих и обезбеђује јој видно место у изучавњу ранохришћаске гробне архитектуре. (сл.10)

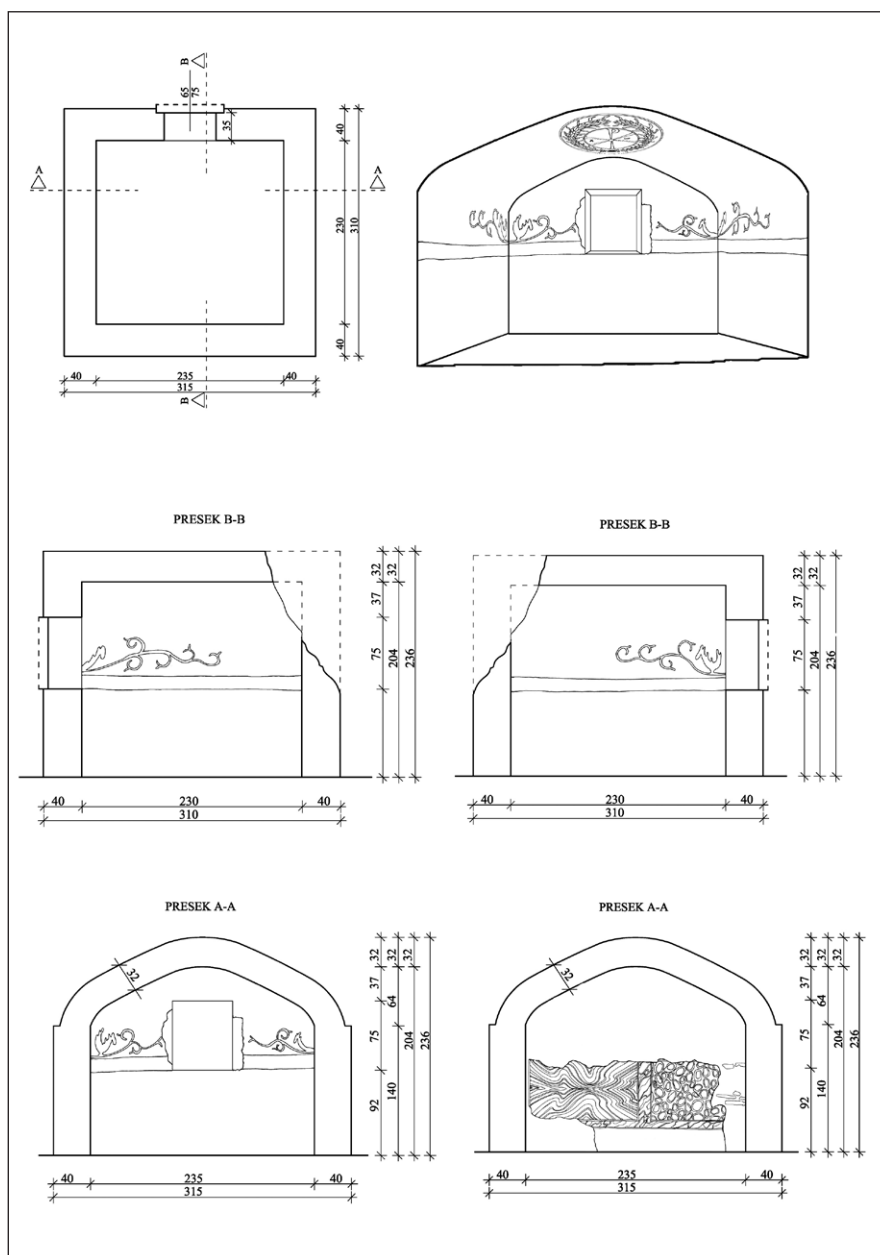
Гробница бр. 27 налази се стотинак метара западно од зграде фабрике Нитекс, у дворишту куће у улици Књажевачка бр. 56а. Од свих знаних полуобличасто засведених гробница она је највећа и једина је са улазом на јужној страни. Гробница је прваоугаоне основе (6x4,30м) надвишена полуобличастим сводом висине око 2,60м. Омалтерисана је углачаним малтером. Један део пода прекривају камене плоче а други опеке. (сл.11,12)

У унутрашњест гробнице спуштало се преко високог степеника испод улаза. Уз северни зид управно су постављена два гробна места (1,80x0,60м) озидана опекама и омалтерисана хидростатним малтером. Изнад њих је лучно обликована ниша (0,65x0,94м).⁴¹ (сл.2) Овако постављена гробна места у правцу запад-исток, омогућили су да покојници буду сахрањени на начин који захтева хришћанска вера - са главом на западу. На тај начин се може објаснити њена димензија и зашто је улазни отвор на јужној страни. Улазни отвор уоквирен је обрађеним тесаницима. До њега води прилазни део који чине два зида са пет неједнаких камених степеница. На зидове се ослањала хоризонтална камена плоча која је затварала отвор дромоса, подизана откривеним гвозденим карикама. Време настанка ове гробнице може се везати за откриће новца Валентинијана, друга половина IV века.

Гробнице 10 и 11 (двојна), је откривене у троуглу који образује улица Косовке девојке и Б. Поповића, на некадашњем дечијем играчишту (установе „Мара“), са одвојеним улазима међусобно повезане мањим отвором на заједничком зиду. У реду са њима је и гробница бр. 9 (тер. бр. II О/81/1961).⁴² Гробница бр. 12 била је осликана и када је откривена

⁴¹ Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, 173, 173/4; Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације).

⁴² *Теренски дневник са ископавања у Јагодин Мали од 26.6.1961*, Документација

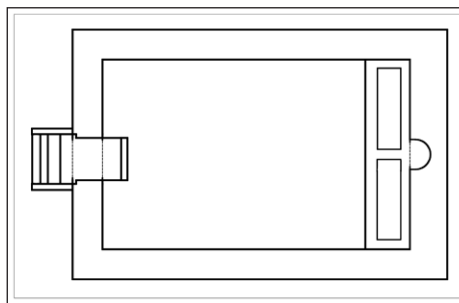
Сл. 10 Основа, изглед, подужни и попречни пресеци (арх. Ј. Ракоција и арх. М. Диманић)

Fig. 10 Basis, appearance, longitudinal and cross sections (arch. J. Rakocija and arch. M. Dimanić)

Сл. 11 Унутрашњост гробнице бр. 27,
(фото М. Ракоција)

Fig. 11 Interior of tomb no. 27, (photo.
M. Rakocija)

Сл. 12 Основа гробнице бр. 27 (арх.
Надежда Ракоција)

Fig. 12 Basis of the tomb no. 27 (arch.
Nadežda Rakocija)

препознавале су се птице, дрвеће, лоза, где је преовлађивала црвена боја.⁴³ Преко пута гробнице бр. 12 (ред бр. III) је гробница бр. 13. Из сачуваног цртежа и извештаја види се да је преко северног зида била повезана квадратним отвором са суседном просторијом, слично као двојна гробница бр. 10-11.⁴⁴ На овом простору уништене су две гробнице са полубличастим сводом,⁴⁵ које су припадале овом парцелисаном централном гробљанском простору. (сл. 13)

Простор источно од улице Косовке девојке, до улице Ратка Павловића и некадашње фабрике „Нитекс“, припада централном простору некрополе где је открвено неколико десетина полуобличасто засведених подземних гробница – хипогеум. То су гробнице: бр. 14, 15, 16,⁴⁶ једнако поређане у редове.

Јужно од Књажевачке улице до фабрике „Нитекс“ откривен је већи број засведених гробница, неке археолошким ископавањима,⁴⁷ док су друге случајно откриване.

Археолошког института у Београду, Народни музеј Ниш. Тер. бр. II О/81 и II О/82. У отвору који повезује ове две гробнице нађен стаклени балсамариј.

⁴³ Припада јужном крају реда II. Откривена је приликом изградње дечије кухиње 1976. године. Гробница је полуобличасто засведена (2,55x1,94, висина 1,92м), са улазом (0,91x0,74м) на источној страни, који је затварала камена плоча. Д. Максимовић, *Извештај* бр. 70/1 од 20.1.1976., Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

⁴⁴ Д. Максимовић, *Извештај* бр. 70/1 од 20.1.1976., Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

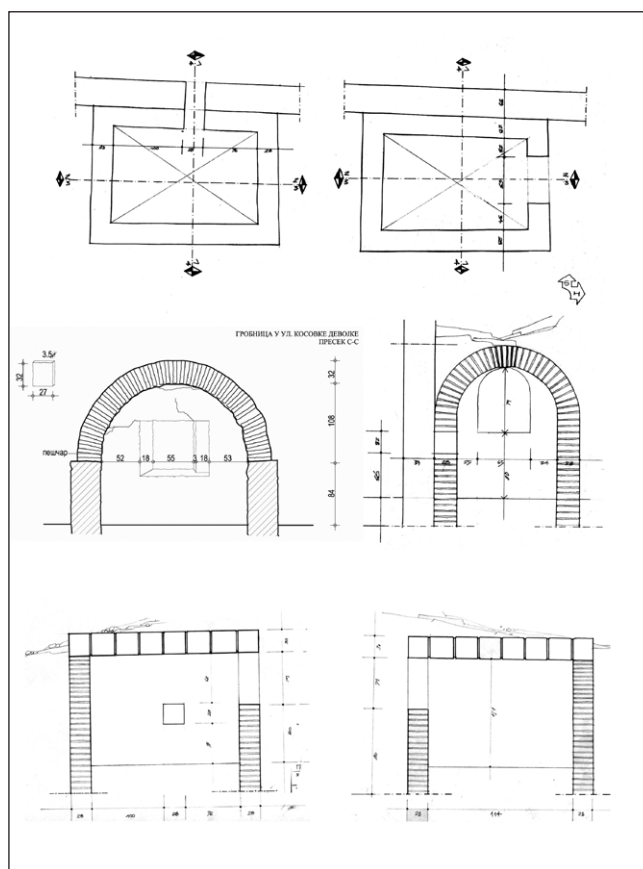
⁴⁵ Д. Максимовић, *Извештај* бр. 334/1 од 10.3.1975., Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

⁴⁶ *Јагодин Мала - Дневник са археолошких ископавања из 1957, 1958 и 1960*, Документација Археолошког института у Београду, Народни музеј Ниш.

⁴⁷ *Јагодин Мала - Дневник са археолошких ископавања из 1956, 1957, 1958 и 1961*, Документација Археолошког института у Београду, Народни музеј Ниш.

Сл. 13 Градска
некропола, гробница
у ул. Косовке девојке,
(документација
Завода за заштиту
споменика културе
Ниш)

Fig. 13 City necropolis,
tomb in Kosovke
devojke St., (Institute
for cultural monu-
ments preservation Niš
records)

У дворишту фабрике „Нитекс“ налазе се четири гробнице, чији распоред указује на два реда, и то: бр. 22, 23, 24, 26 са нишом на западном зиду⁴⁸ и бр. 25 чија је унутрашњост била је украшена биљним орнаментом.⁴⁹ Гробнице откривене западно од фабрике „Нитекс“ својим распоредом такође указују да је градско гробље Наисуса осмишљено парцелисано: бр. 26, 26а, 26б.

2. Зидане гробнице засведене са једном или две калоте –

У Нишу су откривене четири гробнице овог типа: у Јагодин Мали две са једном калотом, једна са две калоте и у Нишкој бањи једна са две калоте.

Поједине гробнице мештани крију од стучне јавности, неке служе као септичке јаме док има и оних у којима се гаје печурке или служе као остава.

⁴⁸ Тер. бр. III/1/1958, III/2/1958, III/3/1958, III/АБ/1/1956 - *Јагодин Мала, Дневник са археолошких ископавања из 1956, 1958, Документација Археолошког института у Београду, Народни музеј Ниш.*

⁴⁹ П. Петровић, *нав. дело*, 84. Евидентирао Александар Ненадовић, 5.4.1967

Изнад, квадратне или правоугаоне основе окружене аркосолијумима, налази се једна или две калоте. Сахрањивање је вршено у аркосолијумима. Једна од гробница у Јагодин Мали је двојна и има пет аркосолијума. Оба дела су квадратне основе надвишена са по једном калотом. Све ове гробнице имају дозидан прилазни део са степеништем које фланкирају зидови и затварале су се масивним каменим плочама које су улазиле у жљебове довратника.⁵⁰

Крстообразне основе куполних гробница могу бити у облику слободног крста који образују аркосолијуми и дромос (бр. 17, 18), и уписаног крста у правоугаоник (Нишка Бања), некад удвојен (бр. 19).

Изнад средишњег простора уздиже се калота. Квадрат у основи централног дела пренешен је у горњу зону и ослоњен на лукове полуобличастих сводова аркосолиума. У поткуполном простору, преко пандантифа долази се до круга куполе која се формира испуштањем редова опека у простор.⁵¹ Овај начин градње, без оплате, постаће препознатљиво обележје византијског градитељства.

Унутрашњост гробница са калотом је лепо омалтерисана, док су зидана гробна места (аркосолиуми) изнутра оплаћени мермерним плочама и истим прекривена. Напред изложена занатска спретност градитеља, још више је сагледљива на куполним гробницама.

Гробнице са куполом припадају времену када се црквена архитектура слободно развијала, мењала и прилагођавала, другој половни V и VI веку или, пак, првим деценијама VII столећа. Уопште, ове гробнице умногоме подсећају на црквене грађевине.

ГРОБНИЦА БР. 18 СА ЈЕДНОМ КАЛОТОМ

На месту укрштања улице Друге пролетерске бригаде и Живорада Костића (Кнезелској улици бб), 30м источно од гробнице са фигуралним преставама, приликом копања канализационог рова откривена је 1975. године гробница бр. 18 са једном калотом.⁵²

На терен је изашла екипа Завода и констатовала две зидане гробнице обележене са бројевима III и IV. Гробница бр. III није очувана у целини, али је поред бочних ниша препозната купола над централним делом. Током испитивања откривен је зидани гроб испод централног дела гробнице

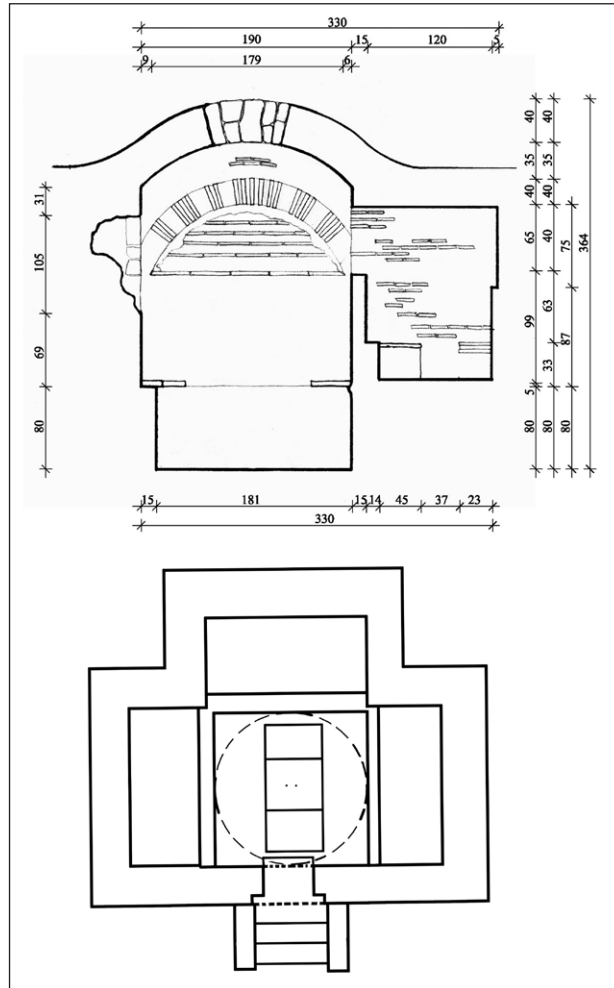
⁵⁰ Lj. Zotović, *Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu*, 174. – документација о гробницама са калотом из Јагодин мале никада није објављена, тако да нам је недоступна, осим пар фотографија до којих смо успели да дођемо у Археолошком институту у Београду и Народном музеју у Нишу, и један заборављен цртеж у документацији нишког Завода који смо препознали као пресек гробнице са једном калотом и гробом у средини.

⁵¹ Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације)

⁵² Гробница је била пљачкана кроз пробијено теме калоте. Због њеног великог оштећења одлучено је да се заштити само кроз документацију – Љ. Зотовић, *Извештај бр 1295/1 од 3.9.1975. године*, Документација Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

Сл. 14 Гробница бр. 18:
пресек, поглед ка југу
(документација Завода
за заштиту споменика
културе Ниш, према
Р. Стојановић, 1975.);
основа (арх. Н.
Ракоција)

Fig. 14 Tomb no. 18:
section, view at the south
(Institute for cultural
monuments preservation
Niš records, according
to R. Stojanović, 1975);
basis (arch. N. Rakocija)

који је нешто старији од гробнице, али са њом чини целину. На основу конструкције гробнице и тада откривеног покретних налаза – три златне минђуше и четири лакримаријума, гробница је датована у V-VI век.⁵³

Приликом ископавања констатовано је да је гробница изидана је од опека и омалтерисана изнутра а калота и са спољне стране.⁵⁴ Крстообразне је основе са куполом изнад централног дела на који се надовезују три гробна места (аркосолија), док је на источној улаз чији су довратници и надвратници начињени од лепо клесаних камених греда. У средини гробнице испод нивоа, откривен је централни гроб (formae), оријентисан исток-запад. Прекривен је у нивоу пода са три камене плоче ослоњене на

⁵³ Извештај са терена Д. Максимовић бр. 468/1 од 5.4.1975, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

⁵⁴ D. Šljivar, *Jagodin Mala, Niš – zaštitni radovi na kasnoantičkoj nekropoli*, Arheološki pregled 17, Beograd 1975.

жљеб, од којих је средња покретна са две масивне гвоздене алке за њено подизање. Гроб (1,82 x 1,02м) је озидан од опека и са унутрашње стране омалтерисан а малтер је заглачан. Дно гроба чини заглачана жута иловача. Висина преградних зидова гроба је око 0,80м. У северном делу је откривен фрагментовани скелет покојника.⁵⁵

Техничка документација је изгубљена и једина скица коју смо успели да нађемо и препознамо је неразрађен попречни пресек. Захваљујући овој скици знамо да централни простор димензија 1,90x1,90м, аркосолији 1,81 са испустима за ослонац плоче. Изнад средишњег простора налази се купола до чије кружне основе се дошло преко пандантифа. Ова гробница има много заједничког са гробницом бр. 17. (сл.14)

Велики број скелетних остатака указују на дугу употребу гробнице, остаци трулог дрвета да су покојници сахрањивани у дрвеним сандуцима, док разбацане кости и пробијено теме калоте указују да је била пљачкана. У западном аркосолији затечен је део капитета од кречњака, у јужном калотасти керамички поклопшац са дршком, док је у северном откривен керамички лонац, део бронзане једноделне копче за појас, кракови крстића од сребрног лима и бронзано дугме.

На основу описа и сачуване скице пресека, несумњива је велика сличност са гробницом истог типа у Солуну (кубикула 2)⁵⁶ те је можемо је датовати у VI век.

ГРОБНИЦА БР. 19 СА ДВЕ КАЛОТЕ

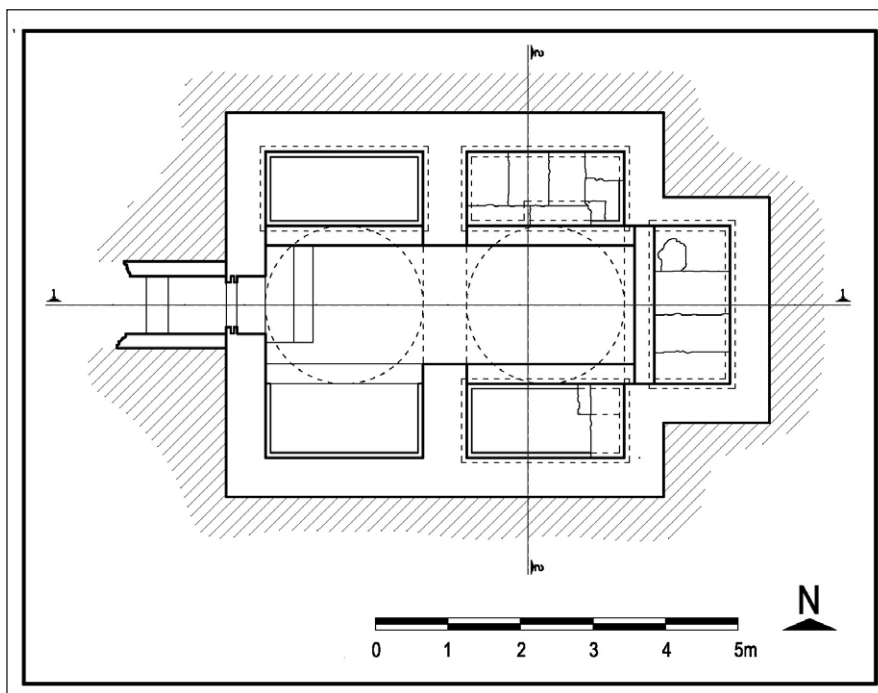
Гробница се налази 40м источно од гробнице бр. 18 са северне стране Кнезелске улице. Откривена је 1960. године,⁵⁷ конзервирана и приступачна за посетиоце. Озидана је од опека а као везивни материјал послужио је хидростатни малтер, какав прекрива, лепо углачан и унутрашње површине. Малтерне фуге су једнаке дебљине као и опеке, а некад и дебље (5-7см). Савршен занатски рад дело је мајстора који је могао бити ангажован и на изградњи црквених грађевина савременог Наисуса. (сл.15,16)

Квадратна основа гробнице (око 5x5м) продужена је на источној страни са једним аркосолиумом а на западој правоугаоним прилазним делом са два степеника. Унутрашњост гробнице подељена је на две једнаке правоугаоне просторије повезане лучним отвором. Изнад квадратног средишњег дела сваке просторије уздиже се купола. Средишњи квадратни простор се формира тако што са на бочним странама налазе правоугаони аркосолиуми, а она источна просторија има још један аркосолиум са источне стране. На тај начин гробница има пет аркосолијума засведени полуобличастим сводом. Лукови полуобличастих сводова аркосолиума прихватају куполе изнад квадратне основе. Изнад западне одаје прелаз

⁵⁵ Ниш Јагодин Мала, Касноантичка некропола – гробница са калотом у кнезелској улици, Дневник, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш.

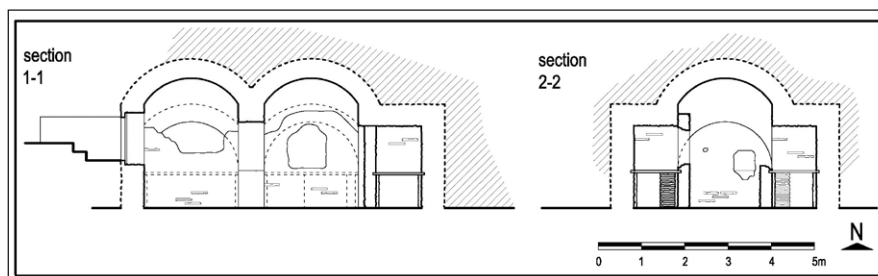
⁵⁶ Е. Маркџ, *op. cit.*, 100-103, Σχέδ.37, 38, 39.

⁵⁷ Lj. Zotović, N. Petrović, *Niš-kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 2, Beograd 1960, 131.

Сл. 15 Гробница бр. 19, основа, (арх. Ј. Ракоција)

Fig. 15 Tomb no. 19, basis, (arch. J. Rakocija)

Сл. 16 Гробница бр. 19, подужни и попречни пресек, (арх. Ј. Ракоција)

Fig. 16 Tomb no. 19, longitudinal and cross sections, (arch. J. Rakocija)

из квадрата у круг изведено је помоћу пандантифа, испуштањем сваког следећег реда, да би се полукалота образовала концентричним круговима опека. Изнад источне одаје уздиже се кришкасти свод. Дијагонално су спојене у темену калоте четири кришке свода, чије се доње ивице ослањају на кривине лука аркосолиума, тако да су избегнути пандантифи. Мајстор

Сл. 17 Гробница бр. 19, поглед са запада (фото. М. Ракоција)

Fig. 17 Tomb no. 19, view from the west (photo. M Rakocija)

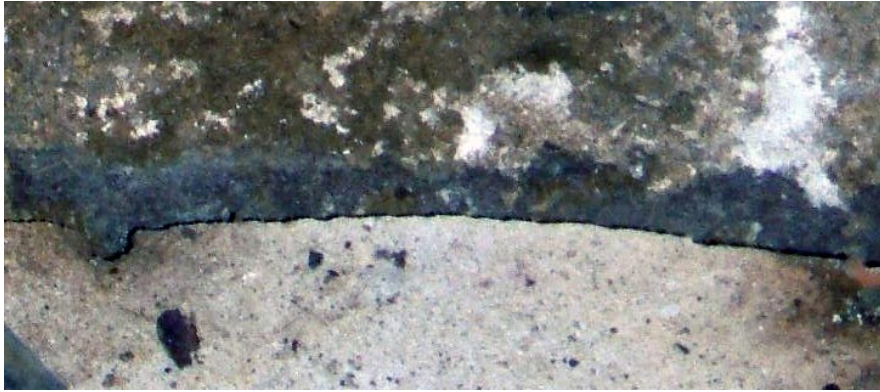
Сл. 18 Гробница бр. 19, Гробни простори у аркосолијуму (фото. М. Ракоција)

Fig. 18 Tomb no. 19, burial spaces in arcosolium (photo. M Rakocija)

се одлучио за овај поступак због тога што лукови сводова аркосолиума са три стране окружују источну одају, за разлику од западне одаје која има два аркосолија.⁵⁸ (сл.17)

Заједничка карактеристика обадва типа калота је рад без употребе оплате. Слојеви опека се, везани малтером, ослањају један на други под конусом изузетне статичке стабилности. Овакав начин градње сводова, без употребе оплате и подупирача, је својствен орјенталним методама. То је основна карактеристика по којој се разликују византијске сводне конструкције од римских. У овом случају калоте ових гробница спадају у прве примере на овим просторима куполастих конструкција које су Византинци у то доба изводили. Овај податак их опредељује другу половину V или VI век.

⁵⁸ Љ. Зотовић, Н. Петровић, *Касноантичка некропола у Јагодин Мали*, (без пагинације)

Сл. 18а Гробница бр. 19, ивица гробне мермерне плоче заливена оловом (фото. М. Ракоција)

Fig. 18a Tomb no. 19, rim of the tomb marble slab sealed with lead (photo. M Rakocija)

Обадва свода изведена су мајсторски савршено, и да на поједим местима није опао малтер, ова разлика у занатском поступку се неби приметила. Овако развијени архитектонски облици од значаја су за проучавање развоја рановизантијске архитектуре на овим просторима.

Гробне нише (арколиј) су правоугаоне основе и полуоблично засведене. Подељене су у два нивоа са зидовима обложеним већим углачаним плочама од ситнозрнастог белог мермера (дебљине 2,5см). (сл.18) Нивое одвајају једнаке мермерне плоче (највећа 0,82x1,58м), које су избушене са три или пет мањих рупа (пречник 2см). У североисточном аркосолијуму доњи гроб је био покривен прво са плочом од пешчара на коју је положена мермерна плоча.⁵⁹ На плитке испусте (12см) подужних страна гробних ниша са мермерном оплатом, ослањала се горња плоча која је затварала доњи гроб. Покојник је лежао на плочи која затвара доњи гроб. Ова плоча је ужљебљена у плитак канал дуж околних зидова а њене ивице су заливане оловом. (сл.18а) У јужном аркосолиу источне просторије плоча лежи и на зиданом стубцу од опека, што може бити резултат нове сахране и немогућности да се плоча поново ужљеби у канале који су приликом њеног подизања оштећени. Са спољне стране аркосолији су озидани зидом ширине опеке и омалтерисани. Једино је источни аркосолиј озидан тако да зид изнутра затвара његов лучни отвор, остављајући лук полуобличног свода избаченим у простор. На осталим аркосолиумима зид је прислоњен на лучни отвор, закљањајући га у целости, али је завршен лепо обрађеним полукругом. Чини се да је и овај поступак, који ремети композициони склад унутрашњих облика, резултат поновног сахрањивања.

Овакво сахрањивање у два нивоа, један изнад другог, у облику локуса (lokus), где су судећи по димензији могле бити сахрањене две

⁵⁹ Дневник са ископавања од 7. 4. 1960, (док. Народни музеј Ниш)

особе (bilokus), као у првим годинама хришћанства.⁶⁰ Тако да се може успоставити велика сличност ове гробнице са катакомбама, посебно оних у Риму. Без сумње, овде су сахрањени виђенији грађани Наисуса.

Једино се код ове гробнице улаз у гробницу налази на западној страни. Прилазни део чине танки зидови који окружује улазни отвор у облику слова „П“. Унутар дромуса су два степеника и његови зидови су омалтерисани, на које се ослањала хоризонтална плоча. У сам гроб спушта се преко два висока степеника, кроз улазни отвор чије довртки и надвратник чине лепо обрађени камени блокови заједно са жлебом за камену плочу. Све степенице су зидане опекама и омалтерисане као и подна површина гробнице.

Испред улаза у гробницу откривена алатка и копље са усадником док у унутрашњости прилога није било.⁶¹ Затечен је велики број поремећених и на гомилу груписаних костију, међу којима су регистровани комади трулог дрвета од сандука.⁶² Из усменог излагања мештана знамо да је била велика количина костију и „17 избројаних лобања“.

ГРОБНИЦЕ СА ТЕРИТОРИЈЕ ГРАДА

ГРОБНИЦА СА ДВЕ КАЛОТЕ У НИШКОЈ БАЊИ

Монументална гробница са две калоте типа хипогеум откривена 1972. године и укомпонована у комплекс стационара „Радон“ у Нишкој бањи.⁶³ (сл.19)

Гробница је квадратне основе чије су странице дугачке по 540 см, а зидови дебели око 50см, и висине 250 см. Унутрашњост је подељена на две идентичне одаје са по две правоугаона гробна места - аркосолијума на северној и јужној страни. Изнад квадратног простора који се образује између аркосолиума обадве одаје уздижу се куполе. Куполе су са све четири стране обухваћене луковима и ослоњене на пандантифе. Источна купола ослоњена је са северне и јужне стране на лукове аркосолија, са источне на лук изнад улаза а са западне на лучни отвор између одаја, док западну просторију са западне стране придржава лук у западном зиду. На тај начин, захваљујући систему луковима, из квадратне основе се, преко пандантифа, прешло у кружну основу купола. Ове је најречитије сведочанство о градитељским способностима првих хришћана Ниша, али и сведочанство којом се брзином знање из престонице, где су се у увелико градиле куполне грађевине, ширило и по ободу царства.

⁶⁰ Ђ. Бошковић, *Архитектура средњег века*, Београд 1976.8.

⁶¹ Љ. Zotović, N. Petrović, *Niš-kasnoantička nekropola*, Arheološki pregled 2, Beograd 1960, 131.

⁶² Дневник са ископавања од 7. 4. 1960, (док. Народни музеј Ниш)

⁶³ А. Јовановић, Д. Максимовић, Ч. Васић, *Извештај о радовима на гробници у Нишкој бањи*, 30. јануар 1973. година, Документација Завода за заштиту споменика културе Ниш; Ајдић 1974, 45.

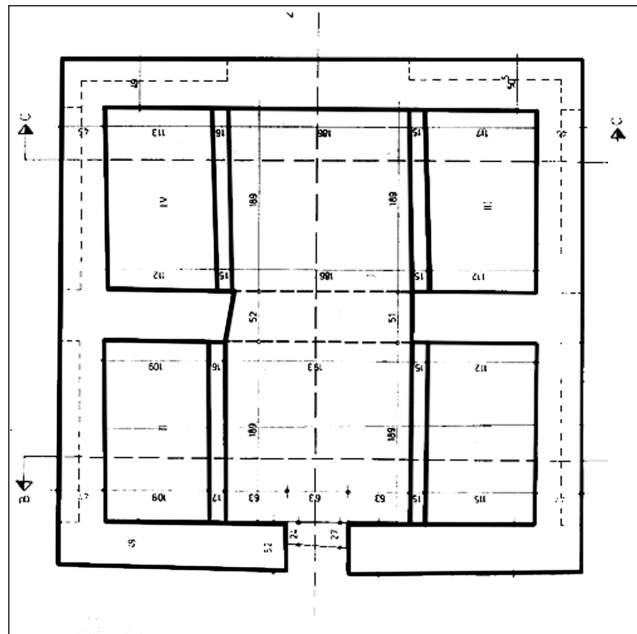
Сл. 19 Гробница у Нишкој бањи, улазна партија у гробницу (фото. М. Ракоција)

Fig. 19 Tomb in Niška banja, tomb entrance part (photo. M Rakocija)

Сл. 19а Гробница у Нишкој бањи, основа, (документација Завода за заштиту споменика културе Ниш)

Fig. 19a Tomb in Niška banja, basis, (Institute for cultural monuments preservation Niš records)

Лежишта за покојнике (1,10x1,90м) су уздигнута за 25см у односу на ниво пода и ограђена зидом дебљине 15см и висине око 40см. Аркосолијуми су засведени полуобличастим сводом висине 1,10см. Бочни зидови аркосолиума једним делом су избачени у простор у виду испуста сегмента лука, чиме се добило на стабилности. (сл.19а)

Оријентисана је исток - запад, са улазом на истоку (0,63x0,95см). Са источне стране гробнице је прилаз којим се преко неколико фланкираних степеника улази у гробницу. Правоугаони улазни отвор затварао се ужљебљеном каменом плочом. Изнад улаза је кубична степенаста конструкција, која, осим што наглашава улазну партију и заклања калоте, нема статичну улогу.

Гробница је у целости озидана од опека. Спољне површине калота и бачвастих сводова, прилаз гробници - дромос, као и зидна платна у унутрашњости гробнице, заједно са подним површинама, прекривени су танким слојем малтера.

Скромни материјални прилози (коштани чешаљ, керамички суд), затечени међу скелетним остацима покојника, од којих је један био обучен у једноставан тамномрки хаљетак. Други, у северној гробној прегради имао је кошуљу са дугачким рукавима која је досезала до половине бутне кости.

Архитектонски облици гробнице, као и аналогije које се могу успоставити са онима из некрополе у Јагодин Мали и Солуну, опредељују је у VI век. Вишекуполне гробнице у Солуну⁶⁴ и Ниша подсећају на црквене грађевине. Њихова непосредна веза, од архитектуре до претпоставке да су исти мајстори градили цркве и зидали гробнице, је неспорна. У то време сахрањивање је вршено у истим типовима гробницама у Солуну, Софији и Нишу.

ГРОБНИЦА СА ПОЛУОБЛИЧАСТИМ СВОДОМ У ЈЕЛАШНИЦИ

У селу Јелашница, источно од Ниша, 1952. године истражена је полуобличасто засведена гробница типа хипогеум, чија је тачна локација данас заборављена.⁶⁵ Основа гробнице је у виду слободног крста, који обликују три ограђена гробна места (аркосолија) око правоугаоне просторије засведене полуобличастим сводом и на истоку дугачко прилазно степениште – дромос. У угловима северног и јужног зида налазе се четири мање полукружно обликоване нише. (сл.20)

Две, једнако конципиране, монументалне крстообразне гробнице са више гробних места, откривене су у Виминацијуму и датоване у крај IV и прву половину V века.⁶⁶ Наметљива је сличност Јелашничке гробнице са оном код Крупника у Бугарској код које су гробне коморе управно постављене у односу на средишњи део засведен полуобличастим сводом.⁶⁷ Више података о овој гробници немамо.

РАНОХРИШЋАНСКА ГРОБНИЦА КОД ТОПОНИЦЕ

На старом путу Ниш-Алексинач, изнад села Топоница, око 300м од топоничког моста на јужној падини брда Горње Поље, уз сам асфалтни пут, откривена је ранохришћанска гробница. (сл.21)

Гробница је орјентисана И-З са улазом на истоку и засведена полуобличастим сводом. На западном зиду је лепо обликована лучно

⁶⁴ I. Nikolajević, *Necropoles et tombes Chrétiennes en Illyricum Oriental*, 528-9

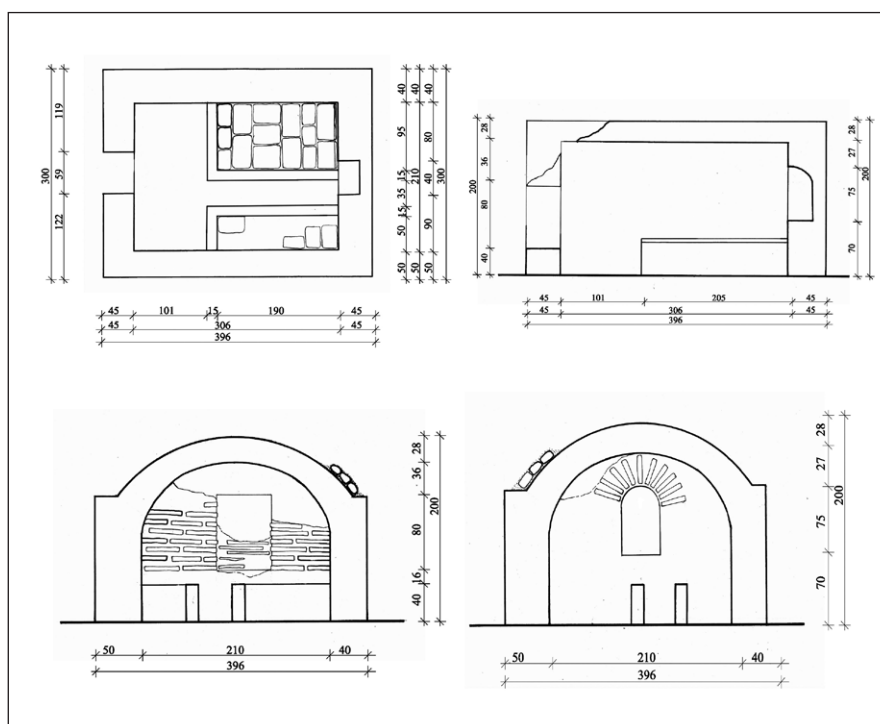
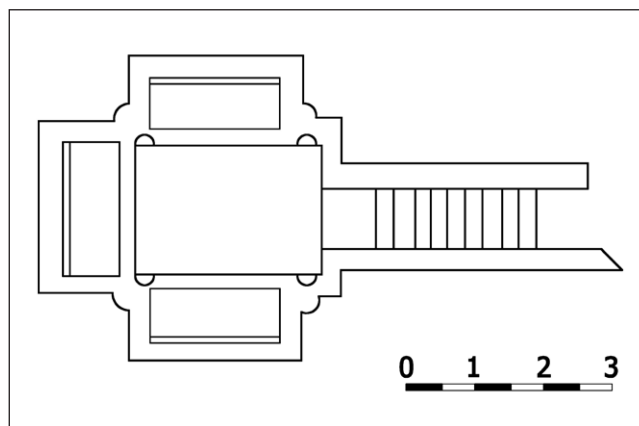
⁶⁵ G. Stričević, *Byzantine archeology in Jugoslavia*, Akten des XI internationalen Bazantinisten congresses, Munchen 1960, 590; G. Stričević, *I monumenti d'arte paleobizantina in Serbia e in Macedonia cinterponarei ai capolavori d'arte Ravennate*, Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna 1963, 360-361; I. Nikolajević, *Grabanlagen und Begräbniskulte in Moesien aus frühchristlicher Zeit*, 312.

⁶⁶ Љ. Зотовић, *Рано хришћанство у Виминацијуму кроз изворе и археолошке споменике*, Viminacium 8-9, Зборника Народног музеја, Пожаревац 1994, 62,63, сл. 2.

⁶⁷ Д. Овчаров, *Архитектура и декорација на старохришћанским гробницима у нашата земја*, Архелогия 4, (Софија 1977), 22

Сл. 20 Гробница у
Јелаšници, основа
према Стричевићу,
1963.

Fig. 20 Tomb in
Jelašnica, basis accord-
ing to Stričević, 1963.

Сл. 21 Гробница у Топоници, основа, подужни и попречни пресеци (према арх. Ј. Ракоција и арх. М. Диманић)

Fig. 21 Tomb in Toponica, basis, longitudinal and cross sections (according to arch. J. Rakocija and arch. M. Dimanić)

Сл. 22 Гробница у Топоници, поглед са истока (фото. М. Ракоција)

Fig. 22 Tomb in Toponica, view from the east (photo. M Rakocija)

надвишена ниша. Правоугаоне је основе са спољним димензијама 3,90x2,90м. и унутрашњих 3x2,09м. У поду гробнице су два зидана гроба раздвојена пролазом ширине 35см и краћа од гробнице за 105см. Јужни гроб је шири, по свој прилици двојни (193x95см), док је северни скоро дупло ужи и намењен за једног покојника (193x49см). Гробна места су озидана опекама, правилно ломњене на ширину од 15см, и висине са унутрашње стране гроба 37см. Ка унутрашњости гроба оградни зидови су лепо омалтерисани финим, ситнозрнастим кречним малтером (дебљине од 1,5-2см), док је споља само набачен малтер. Оградни зидови гробова су омалтерисани и са горње стране, чиме се отвара питање начина на који су грбови били прекривени, и дали су били прекривени. Под у оба гроба је поплочан опекама (42x27см), код оног двојног, са три реда по дужини, док су на западној страни два реда сложена по ширини и подигнута у облику узглавља. Тако је решен и под северног, мањег гроба.⁶⁸ (сл.22)

Полуобличасти свод (30см) творе радијално сложене опеке од црвено почене земље (36x30x4см). У маси свода затичу се и лепо клесани комади камена лискуна. Зидање је вршено ситнозрнастим кречним малтером

⁶⁸ На исти начин је решен патос гроба у Пловдиву у ул. Граф Игнатиев, Виминацијуму - Н. Мавродинов, *Гробница от IV век сл. Хр. В Оловдив*, Годишник на Народната библиотека, Пловдив 1926, 21-49; Н. Овчаров, *нав. дело*, 20-9. Узглавље од цигала налази се и у базилицу у Бугојни. - V. Paškvalin, *Ostaci starokršćanske bazilike na Crkvini (Grudine) u Bugojnu s osvrtom na mvn(icipium) bist(ue) ili Bistves, sjedište Bistuenske biskupije i biskupa Andreje*, Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju III, Roma-Split 1998, 566.

дебљине од 3-5см. У унутрашњости подужни зидови су омалтерисани, док је малтер са потрбушја свода опао. Тежњу за улепшавањем унутрашњости гробнице мајстор је показао на источном зиду где је танким водоравним линијама одвојио опеку и малтерне спојнице.

Овакав начин градње препознатљив је за рановизантијске гробнице широко датоване од IV до краја VII века. То што има једну нишу на западном зиду ближе је опредељује у другу половину IV – V век.⁶⁹ Најчешће их срећемо поред већих насеља и базилика, и поред латифундије, чији је власник имућни земљопоседник. Као и она коју је, без ближих података, у Горњој Топоници евидентирао Милоје Васић 1910. године,⁷⁰ док су 1934. године на оближњем локалитету Знојница - Бели Брег нађене гробнице „од опека римског формата и камена“.⁷¹

Сл. 23 Гробница у Клисуре, унутрашњост (фото. М. Ракоција)

Fig. 23 Tomb in Klisura, interior (photo. M. Rakocija)

ДЕЧИЈА ГРОБНИЦА НА СВОД КОД СЕЛА КЛИСУРА

Гробница је усечена у падину брда које се спушта ка десној обали Мораве, изнад аутопута Ниш - Солун. Гробница са улазом на западној страни, правоугаоне је основе, омалтерисана и засведена полуобличастим сводом. У источној половини гробнице, уз подужне зидове налази се по један мањи банак (100 x 28см, x 50см). Лепо изидани опеком и омалтерисани, служили су као лежаји (клинe) на које су полагани мали, дечији сандуци. У маси подужних зидова симетрично су распоређене по две четвртасте нише.⁷² (сл. 23)

⁶⁹ М. Ракоција, *Рановизантијска гробница на свод код села Клисуре поред Ниша...*, 253-6, сл. 10.

⁷⁰ М.М. Васић, *Годишњак СКА XXIV*, 1910, 275; М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *Археолошки налази у Србији*, Београд 1951, 173.

⁷¹ М. Гарашанин, Д. Гарашанин, *нав. дело*, 173.

⁷² М. Ракоција, *Рановизантијска гробница на свод код села Клисуре поред Ниша...*, 141-164.

У градској некрополи нису констатована узвишена лежишта за покојнике. У нишком окружењу и даље, њихове размере одговарају сандуку за одраслу особу. Лежишта за одрасле особе су честе на просторима Балкана,⁷³ али не и она за дечије сандуке. У клисурској гробници дужина банка (1м), недвосмислено открива да су на њима били положени дечији сандуци.

Гробница у Клисури и типолошки и временски одговара онима које се срећу на ширем простору Балкана. Унутрашње нише на њеним подужним зидовима ближе је датују у VI или прве деценије VII века.

Разрада и анализа архитектуре ранохришћанских гробница има за циљ да обједини нове и старе податке о познатим гробницама са подручја града Ниша, укаже на њихово место у развоју старохришћанске и рановизантијске архитектуре и тиме их учини доступним научној и стручној јавности. Предмет интересовања су зидане гробнице засведене полуобличастим сводом и оне надвишене са једном или две куполе. На приложеној карти убициране су гробнице на простору градске некрополе у насељу Јагодин Мала, типолошки су издвојене варијанте као и архитектонске посебности појединих гробница. Све то пропраћено је техничком документацијом (основа, пресеци, изгледи) и фотографијама. Због у овом тренутку оскудних података нису обрађене евидентиране гробнице које ће бити предмет разраде неком другом приликом.

Миша Ракоција

ARCHITECTURE OF BUILT TOMBS IN ANCIENT CHRISTIAN NIŠ

Elaboration and analysis of the early Christian tombs architecture has for its objective to combine new and old data on the known tombs in the city of Niš territory, to point to their place in development of ancient Christian architecture and thus make them available to the scientific and professional public. The subject matter of our interest is the built tombs vaulted with a barrel vault, and one topped with one or two domes. On the attached map located are the tombs in the area of Jagodin Mala, typologically were selected variants and architectural particularities of individual tombs. All this is accompanied by technical documentation (plans, sections, layouts), and photographs. Because of scarce data at this time, the recorded tombs were not processed and they will be elaborated on some other occasion.

⁷³ Примера има много: У Читлуку (БиХ) – I. Vojanovski, *Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova predhodna konzervacija*, Naše starine, Godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Bosne i Hercegovine, IX, Sarajevo 1964, 117; У Пасу (Трговиште) из V-VI век - J. Kovačević, *Srednjovekovni Ras-istrazivanja 1972. godine*, Arheološki pregled 14, Beograd 1972, 144/145. У Улпиани из VI века - Lj. Popović, E. Čerškov, *Ulpiana. Predhodni izveštaj o arheološkim istraživanjima od 1954 do 1956. godine*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije 1, Priština 1956, 321,325. У Белој Паланци - A. Трифуновић, *Старине из Беле Паланке*, Старинар српског археолошког друштва, 1, (Београд 1881), 71. И у гробници базилике у Мордовису (V-VI век), која је најближа клисурској - K. Трајковски, *Ранохристијанска гробница во Мордовис*, Лихнид-зборник на трудови 7, Охрид 1989, 89-94; итд.